

ALİ KUŞÇU

*Ahmet KANKAL**

Ali Kuşçu'nun hayatı, faaliyetleri ve eserlerinden bahsetmeden önce, Türk-İslâm âlemindeki ilmî gelişmeler hakkında kısa ve fakat özlü malûmât vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

İslâmiyetin ilme ve ilim adamlarına verdiği ehemmiyet çerçevesinde İslâm âleminde, Abbâsiler zamânında Yunanca eserlerin Arapça'ya tercümesi ile başlayan ve hükümdarlar tarafından ilmî mesâinin teşvîki ve ilim adamlarının himâyesi ile asırlarca devam eden dînî, fikrî ve müspet ilimlerdeki ilerlemeler 13. yüzyılda İslâm ilim merkezlerinin ve ilmî eserlerin Moğol istilâsı ile imha edilmesi neticesinde duraklama devrine girmiş, buna mukabil Endülüs'te ilerlemesine devam etmiştir.

Endülüs'ten batı âlemine geçen bu ilerlemelere karşı İslâm âleminde bir gerileme başlamış, özellikle müspet ilimlere karşı büyük bir ilgisizlik gösterilmiştir. Orta Asya Türklüğünün müspet ilimlerdeki son merkezi de Semerkand olmuştur. 15. yüzyıldan önce doğudaki ilim müesseseleri Anadolu'ya nazaran daha üstün bir durumdaydı. Buna misâl olarak da buradaki ilim adamlarının ihtisas yapmak için Horasan ve Mâverâünnehr'e gitmeleri gösterilebilir. Bu mevzuda İ.H. Uzunçarşılı; "14. yüzyılla 15. yüzyılda kültür itibariyle İran, Mâverâünnehr, Suriye ve Kahire Anadolu'dan üstün idi: fakat bu tefevvuk 15. yüzyılın son yansından itibaren yavaş yavaş azalmakta buna mukabil İstanbul birinci dereceyi almak için namzed bulunmakta idi. Çünkü gerek hârice gidip ihtisas yaparak gelenler ve gerek muhtelif sebepler dolayısıyla Osmanlı memleketine hicret eden âlimler sayesinde Türkiye'deki ilim cereyanları birdenbire yükselmiştir"¹ demektedir.

Türk-İslâm astronomi âlimleri eski Mısır, Mezopotomya, eski Yunan ve Roma'nın ortaya koyduğu bilgileri 8. yüzyıl ile 16. yüzyıl arasında Bağdad, Şam, Kahire, Semerkand, Buhara, Meraga ve İstanbul gibi ilim merkezlerinde genişletip doruk noktasına ulaştırmışlar, bu gelişmiş şekliyle de batı âlemine sunmuşlardır. Astronomi ilminden bahsederken Cor-

* Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi.

1. İ. İ. hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Ankara 1982, TTK. C. I, (4. baskı), s. 521.

ci Zeydan, "İslâm astronomi âlimleri bu ilimde o derece büyük bir iktidar ve mehâret sahibi olmuş idiler ki o devirde bütün cihanın üstadı kesilmişlerdi. Cihanın her neresinde olursa olsun en müşkil meseleler İslâm astronomi âlimlerine müracaatla hal olunurdu. Avrupa hükümdarları astronomide müşkil bir meseleye düştükçe kendilerine daha yakın olan yalnız Endülüs'e değil Şark-İslâm memleketlerine dahi husûsî memurlar göndererek o müşkil meseleleri İslâm âlimlerine hallettirirlerdi"² demekte ve F. Köprülü de; "16. asırda astronomi tahsili için Bizans'tan bir takım gençlerin Tebriz'e geldikleri ve bu ilme ait bazı eserleri Farsça'dan Yunan'caya tercüme ettikleri bilinmektedir"³ diye teyid etmektedir.

Astronomi ilminin bir gereği olarak rasadhâneler ortaya çıkmış, bu sayede çalışmalar ilmî hüviyete bürünmüştür. Corci Zeydan bu müessesenin ilk defa İskenderiye'de kurulduğunu söylemesine rağmen bilim tarihçiliğinde yaptığı ilmî tetkiklerle tanınmış George Sarton'un gözetiminde yetişen ve ülkemizde de bu sahada en yetkili kişi olan Aydın Sayılı ise C. Zeydan'ın ifâdesinin tersine, bu müessesenin ilk defa İslâm âleminde ortaya çıktığını söylerken şöyle bir ifâde kullanmıştır:"Hakikî manâsı ile bu müessese İslâm dünyasında doğmuş olduğu gibi bilhassa Şark-İslâm dünyasında büyük bir gelişme safhalarını idrâk etmiş ve bu gelişmiş şekli ile Türk-İslâm dünyasından Avrupa'ya geçerek yeni Avrupa rasadhânesinin meydana çıkmasına yol açmıştır"⁴.

İslâm rasadhânelerinin mühimlerinden bazılarını sayacak olursak: Abbasî halîfesi Me'mun'un Bağdad'da Şemmasiye, Şam'da Kasiyun; Fâtımî halîfesi el-Aziz ve el-Hakim'in Kahire'de Mukaddem Dağında; Büveyhî hükümdarı Şerefüddeve'nin Bağdad'da; Selçuklu sultanı Melikşah tarafından 1075'te İsfahan'da; İlhanlı hükümdarı Hülagu tarafından 1259'da Meraga'da; Horasan ve Mâverâünnehr hükümdarı Uluğ Bey tarafından 1420'de Semerkand'da ve Osmanlı hükümdarı III. Murad tarafından da 1576 yılında İstanbul (Tophâne)'da kurulan rasadhâneleri zikredebiliriz.

Bu rasadhânelerden bizi alâkadar eden, Uluğ Bey tarafından kurulmuş olan ve müdürlüğünü de bir ara Ali Kuşçu'nun yapmış olduğu Semerkand Rasadhânesi'dir. Rasadhânenin kuruluşu 15. yüzyılda doğuda müspet ilimlerin gerileme devrine rastlamış olmasına rağmen yine de zamanının en büyük rasadhânesi idi. Ayrıca doğudaki son ilim müessesesi olması ile de dikkati çekmekte ve Avrupa rasadhânelerine tesiri bakımından da mümtaz bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Rasadhânenin müdürlüklerini Gıyâsüddin Cemşid, Kadızâde-i Rûmî ve Ali Kuşçu yapmışlardır. Her üç astronom da Zîc-i Uluğ Bey (Zîc-i Gürgânî)'in hazırlanmasına yardım etmişlerse"de eser Ali Kuşçu'nun müdürlüğü za-

2. Corci Zeydan, İslâm Medeniyeti Tarihi, Çev. Zeki Megamız, İstanbul 1976, C. III, s. 397.

3. Fuad Köprülü, "XIII. asırda Merâğa rasathanesi hakkında bazı notlar", Belleten VI/23-24(1942)s.225.

4. Aydın Sayılı, İA., "Rasadhane" maddesi.

mânında ve onun çalışmaları neticesinde tamamlanmıştır. Bu sebeple Uluğ Bey eserin başında Ali Kuşçu'dan sitâyîşle bahsetmiştir.

Semer kand Rasadhânesi, çalışan ilmî kadrosu ve kullanılan âletler bakımından o zamana kadar kurulmuş olan rasadhâneler arasında mühim bir yere sahiptir. Nitekim C.A. Nallino, "Müslümanlarda astronominin son parlak devri Semer kand'da geçmiştir. Timur'un torunu Uluğ Bey o şehirde büyük bir radashâne tesis ederek zamanının Cemşidü'l-Kâşî, Kadı-zâde Rûmî, Ali Kuşçu gibi en ileri gelen astronomlarını yanına toplamış senelerce rasadlara bizzat riyaset etmiş ve zîcini ilim yolundaki himmetinin şanlı bir âbidesi gibi bırakmıştır"⁵ demektedir. Ali Kuşçu, doğuda müspet ilimlerin çökmeye yüz tuttuğu bir devirde Uluğ Bey'in yanında yetişmiş, onun ölümü ile önce Tebriz'e daha sonra İstanbul'a gelerek yerleşmiş ve buradaki müspet ilimlerin canlanmasına öncülük etmiştir. Ayasofya Medresesi'nde verdiği dersler Osmanlı ulemâsı arasında büyük alâka görmüş ve derslere devam eden âlimler tarafından da artık Osmanlı memleketinde astronomi âlimleri yetiştirilmeye başlanmıştır. Ancak burada dikkate değer bir husus, Ali Kuşçu'nun İstanbul'da rasadhâne tesisine girişmiş olmasıdır. Hocası Uluğ Bey'in ölümünden duyduğu üzüntü ile böyle bir işe cesaret edememiş de olabilir. Bugüne kadar yapılan çalışmalar onun hayat hikâyesini vermek yönünde olmuş, eserleri henüz incelenmediği için arstronomi ilmine ne gibi yenilikler getirdiği anlaşılamamıştır⁶.

Ali Kuşçu hakkında müstakillen yapılan çalışmalar: A. Adnan Adıvar, İslâm Ansiklopedisi "Ali Kuşçu" maddesi; Müjgan Cunbur, Ali Kuşçu Bibliyografyası, Ankara 1974.; A. Süheyl Ünver, Ali Kuşçu Hayatı ve Eserleri Türk Pozitif İlimleri Tarihinden Bir Bahis, İstanbul 1948; Muammer Dizer, Büyük Türk Düşünürü Ali Kuşçu'nun Astronomiye Katkısı, Ankara 1975; yine Muammer Dizer tarafından çıkarılan Ali Kuşçu, Ankara 1988, KTB. adlı yayınlardır. Son çalışma olması hasebiyle Sn. Dizer'den beklenen diğer çalışmalarda zikredilmeyen hususları da zikretmesi idi. Ancak müellif daha önceki yapılan çalışmalardan farklı olarak yeni bir şey ortaya koymadığı gibi "Ali Kuşçu'nun Eserleri" başlıklı bölümde onun eserlerinin tamamını zikretmeyip sâdece müspet ilimlerle alâkalı olanlarına temas etmiş bunu yaparken de eksik bıraktıkları olmuştur.

Bu makalede daha önce yapılan çalışmalarda eksik bırakılan yerlerin tamamlanması yoluna gidilmiştir. Meselâ bunlardan Ali Kuşçu'nun Çin sefaretini ve bu sefer esnasında kaleme aldığı eseri, Ali Kuşçu adına Edirne'de bir medrese, mahalle ve mescid kurulduğuna dâir bilgi ile Ayasofya

5. C.A. Nallino, İA. "Astronomi" maddesi.

6. 1990 yılında Yavuz Unat tarafından Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Ali Kuşçu'nun Risâlat al-Fathiyya adlı eserinin, Gök Küreleri Üzerine Olan Dördüncü ve Beşinci Makaleleri Üzerine Bir Çalışma" adlı Yüksek Lisans Tezi hazırlanmıştır, (basılmamıştır)

müdürlüğünden önce Sahn-ı Semân müdürlüğünde bulunduğu dâir kayıt diğer çalışmalarda temas edilmeyen noktalar dır.

Hayatı:

Daha Timur zamanında ilim adamlarının Semerkand'a gelmeleri ve buradaki İlmî faaliyetleri canlandırmaları ile başlayan, Şahrüh zamanında ise merkezin Herat'a taşınması ile devam eden ilmî cereyan, Uluğ Bey'in tahta geçişiyle tekrar Semerkand'da devam etmiş, bu âlim hükümdarın ilim adamlarını muhafazası ve ilmî müesseseler teşekkül ettirmesi neticesinde Semerkand doğudaki son ilim merkezi olma hüviyetini kazanmıştır.

Ali Kuşçu'nun doğum tarihi ve yeri kesin olarak bilinmemekle beraber 15. yüzyıl başlarında Semerkand yahut o civarda doğmuş olduğu söylenebilir. Dînî ve iptidâî tahsilini Semerkand'da yaptığı gözönünde tutulursa doğum yerinin Semerkand olabileceği görüşü ağırlık kazanmaktadır. Pederi Muhammed, Uluğ Bey'in doğancıbaşısı olduğundan lakabları Kuşçu olmuştur⁷.

Semerkand'da iptidâî ve dînî tahsilini yaptıktan sonra Bursalı Kadızâde-i Rûmî'den ve Uluğ bey'in kendisinden matematik ve astronomi tahsîl etmiştir. Uluğ Bey, ya doğrudan doğruya pederinden veyahut hocası Kadızâde-i Rûmî'den Ali Kuşçu'yu tanıyarak, o da Ali Kuşçu'ya ders verir ki, böylece hocaları arasına Uluğ Bey de girmiş olur.

Öğrenmeye karşı olan azmini bir türlü tatmîn edemeyen Ali Kuşçu, gerek Uluğ Bey'den ve gerek Kadızâde-i Rûmî'den izin alamayacağı korkusu ile veya bizim sana öğrettiklerimiz yetmedi mi hissini uyandırmamak azmiyle habersizce Kirman'a gider. Burada mahallî ulemânın derslerine çok zaman devam eder⁸. Ali Kuşçu'nun Kirman'a gidişi naklî ilimlerdeki bilgisini genişletmek için olsa gerektir. Çünkü o devirde Kirman'da ne rasadhane ne de astronomi ilmi üzerine çalışan ünlü bir âlim vardır. Kanaatimizce Kirman'a gidişi Şer'î ilimlerdeki bilgisini artırmak için olmuştur.

Ali Kuşçu Kirman'da kaldığı zaman zarfında şöhretini işittiği âlimlerden meşhur Nâsîrüddin-i Tûsî'nin daha önce yazılmış Tecridü'l-Kelâm adlı kelâma ait eserini okur ve bunun üzerine kendisini Şârih-i Tecrid diye şöhretlendiren Şerh-i Tecrid adlı eserini kaleme alır. Ali Kuşçu'nun Nâsîrüddin-i Tûsî'nin Tecridü'l-Kelâm'ına yazdığı şerh -ki talebe arasında Şerh-i Cedîd nâmı ile meşhur idi- vardır ki, bu eserini Kirman'da Ebû Sâid. Hân'a ithaf eylemiştir. (Üniver. kütüp. nr. 82016). Evvelki şerhlerin münderecâtı hulâsası ile, Ali Kuşçu'nun husûsî mütalâa ve fikirlerini ihti-

7. Taşköprüzâde İsmâmeddin Ahmed, Şakâyık-ı Numâniye, Ter. Mehmed Mecdi, İstanbul 1269, s. 180.

8. Salih Zeki, Âsâr-ı Bâkiye, İstanbul 1329, C. I, s. 195.

vâ eden ve oldukça şöhret kazanan bu şerhe Celâleddin Devvânî bir haşiye yazmış ve bu haşiye, Mir Sadreddin Şirâzî'nin itirâzlarına uğramıştır⁹. Görüldüğü gibi Ali Kuşçu astronomi sahasında olduğu kadar kelâm sahasında da büyük bir ehemmiyet kazanmış ve bu eserine hâşiyeler de yazılmıştır¹⁰. Ali Kuşçu, âlimlerden aldığı dersler neticesinde bir tez mâhiyetinde kaleme aldığı bu eserinden başka astronomiye ait ve Ay'ın şekillerini anlatan Hallü'l-Eşkâlî'l-Kamer adlı bir risaleyi de kaleme almıştır.

Ali Kuşçu Kirman'da iken bir müddet kendisinden haber alınmaz ve bu kayboluşu biraz endişe uyandırır. Nihayet kaldığı müddeti kâfi göerek tekrar Semerkand'a döner Doğruca hocası Uluğ Bey'in huzuruna çıkar ve bunca zaman kendisinden uzak kaldığından ötürü özür diler. Uluğ Bey özürünü kabul eder. Lâkin:

-Bana Kirman'dan ne hediye getirdin diye sorar. Ali Kuşçu:

-Bir risale getirdim ve onda kamerin şekillerini hallettim dediğimde-UluğBey:

-Getir göreyim, hangi noktaları hallettiğini söyleyeyim emrini verir, bunun üzerine Ali Kuşçu ayağa kalkarak eserini baştan sona kadar okur. Okuduğunu dikkatle takip eden Uluğ Bey, Ali Kuşçu'ya karşı duyduğu takdir "hissini söylemekten çekinmemiştir"¹¹.

Uluğ Bey 1420 yılında kurdurduğu rasadhâne için hiçbir fedâkârlıktan çekinmemiştir. Rasadhânenin müdürlüğünü aynı zamanda da zîcin tamamlanması vazifesini Semerkand'a davet ettiği riyâzî ilimlerde mahareti olan Kâşânî' Gıyâseddin Cemşid'e verir. Gıyâseddin Cemşid işe başladıktan kısa bir müddet sonra, 19 Ramazan 832 (22 Haziran 1429)'de vefat eder ve eseri de yarım kalır. Uluğ Bey bunun tamamlanmasını kendisinin hocası olan ve Barthold'un "devrinin Eflâtûn'u"¹² diye bahsettiği Kadızâde-i Rûmî'ye havale eder. Uluğ Bey ve Ali Kuşçu'yu yetiştiren bu âlim de yaşının ilerlemesi neticesinde Gıyâseddin Cemşid'den kısa bir müddet sonra vefat eder. Zîcin tamamlanması bu kez de rasadhânenin müdürlüğü-

9. A. Adnan Adıvar, İA., "Ali Kuşçu" maddesi.

10. O zamanki İslâm âleminde Celâleddin Devvânî ve Mir Sadreddin Şirâzî isminde iki büyük âlim kelâm sahasına hâkim bulunuyorlardı. Devvânî, Ali Kuşçu'nun şerhi üzerine bir haşiye yazmış, Mir Sadreddin de bir haşiye yazarak Devvânî'nin bazı izahlarını tenkit etmiş, Devvânî de ikinci bir haşiye yazarak tenkitleri cevaplandırmış ve mukabil tenkitlerde bulunmuş, Mir Sadreddin de buna cevâp vererek daha ağır tenkitlere girişmiş, Devvânî üçüncü bir haşiye yazarak muhâsımına cevâp vermiş ve hırpalamıştır. Bu arada Mir Sadreddin vefat etmekle oğlu üçüncü bir haşiye yazarak babasını müdâfaa etmiş ve münâkaşaya muâsırları ve halefleri tarafından da devam edilmiştir.

11. Şakâyık-ı Numâniye, s. 181.

12. W.W. Barthold, Uluğ Bey ve Zamanı, Çev. Akdes Nimet Kurat, İstanbul 1930, s. 110.

nü yaptığı Ali Kuşçu'ya havale edilir. Zîc ancak Ali Kuşçu'nun çalışmaları neticesinde tamamlanabilmiştir. Bu zîc İslâm âleminde Zîc-i Uluğ Bey, Zîc-i Gürgânî adıyla şöhret bulmuştur. Barthold bu zîc'den bahsederken "Bu eser ortazâmandaki hey'etin en son sözü ve ilmin teleskop icâd edilinceye kadar erişmiş olduğu enson derecesidir"¹³ demektedir.

Başkalarının başlayıp kendisinin bitirdiği eserin başlangıcında Uluğ Bey, Ali Kuşçu'dan sitayişle bahseder. Hattâ ona ferzend-i ercümend tabirini kullanır. Ona bizim mahremimiz anlamında mahrem-i mast demektedir¹⁴. Bundan da anlaşılacağı üzere Uluğ Bey, Ali Kuşçu'ya bir talebeden ziyâde evlat ve hakîkî dost muamelesi yapmıştır.

Şarkta ve garpta yenisi yapıncaya kadar hey'et âlimlerinin dâima başvurdukları ve ehemmiyetini asırlarca muhafaza etmiş olan bu eseri bitirme şerefi Barthold'un "devrinin Batlamyos'u"¹⁵ diye bahsettiği Ali Kuşçu'ya aittir. Ali Kuşçu bu çalışmalarından başka, Çin'e Uluğ Bey tarafından gönderilmiş ve bu yolculuğu esnasında bir de eser kaleme almıştır. Onun Çin seyahatinden hiçbir kaynak bahsetmemektedir. Fakat bu konuda Prof. Z.V. Togan "Uluğ Bey, muavini olan Ali Kuşçu Beyi de sık sık gönderdiği sefaret heyetlerinden biri ile Çin'e göndermişti. Bunu o rasad işlerinde Çin ilminden istifâde etmek maksadıyla yapmış olsa gerektir"¹⁶ demektedir. Çinlilerin M.Ö. rasat işleriyle ve takvim hazırlamakla meşgul oldukları bilinmektedir. Ancak 15. yüzyılda Çinlilerdeki rasad çalışmalarının ne derecede olduğu hakkında geniş bir bilgiye rastlayamadık. Uluğ Bey'in Ali Kuşçu'yu Çin'e gönderişinin sebebinin Z.V. Togan'ın dediği gibi rasad işlerinde Çin ilminden istifâde etmek maksadı mı güttüğü, yoksa başka bir iş için mi olduğunu kestirmek mümkün değildir. Ali Kuşçu'nun Çin seyahatinin kaç yılında olduğu hakkında açık bir bilgi mevcut değildir.

Şarkta büyük bir devlet ve maruf tabiriyle bir imparatorluk kuran ve devletini kuvvetli esaslara bağlamak isteyen Uzun Hasan Bey pek mükemmel bir idare ve askerlik teşkilâtı vücûda getirdiği sırada, memleketinde ilim ve fennin yayılmasına da çok ehemmiyet verdiğiinden her tarafta medrese, imâret vesâir hayırlı müesseselerle Tebriz ve diğer şehirleri ihyâ etmekte Irak, İran, Mâverâünnehr ve Türkistan'ın âlim, şâir ve ediplerini davet ile etrafında toplamakta idi¹⁷.

13. W.W. Barthold, İslâm Medeniyeti Tarihi, Çev. M.F. Köprülü, Ankara 1984, s. 69.

14. A. Süheyl Ünver, Türk Pozitif İlimleri Tarihinden Bir Bahis Ali Kuşçu Hayatı ve Eserleri, İstanbul 1948, s. 15.

15. W.W. Barthold, Uluğ Bey ve Zamanı, s. 111.

16. A. Zeki Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1981, C. I., s. 96.

17. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri, Ankara 1984, s. 224. (2. baskı).

Uluğ Bey'in, oğlu Abdullatif tarafından katliyle hâmişini kaybeden, rasadhânenin mânen ve maddeten yıkıldığını gören Ali Kuşçu, Abdullatif e duyduğu nefretle Semerkand'dan uzaklaşmak ister. Mirzâlardan Hacc'a gitmek bahanesiyle izin alır. Azerbaycan bölgesine geçerek Tebriz'e gelir. Ali Kuşçu Irak-ı Acem'den tebriz şehrine vâsil olduğunda ol diyarın pâdişâhı Sultan Uzun Hasan ona çok ikrâmda bulduktan sonra Sultan Mehmed Hân Gâzi ile aralarını düzelsin diye elçilik teklifinde bulundu¹⁸. Uzun Hasan, Ali Kuşçu'ya büyük bir hüsnü kabul gösterir ve yanında alıkoyar.

Uzun Hasan Bey zamanına ait Vekâyi-i Kitâb-ı Diyâr-ı Bekriyye isimle kaleme alan İranlı Mevlânâ Ebûbekir, yüksek riyaziyatçı olan Mahmud Can, âlim ve edib Kadı Mesihüddin İsa Savcı, Celal Devvânî ve Ali Kuşçu, İdris-i Bitlisî ile beraber Uzun Hasan Bey sarayının müdâvimlerinden bulunuyorlardı¹⁹. Bu arada Ali Kuşçu, arkasında dâima muhafaza ettiği Türk usûlü kıyafetiyle Herat'a kadar giderek şâir ve âlim Molla Câmî'yi de ziyaret etmiştir²⁰. Ali Kuşçu'nun yukarıdaki kayıta geçen hareketi dikkate değer değer bir yönünü ortaya koymaktadır.

Uzun Hasan'ın teklif ettiği elçilik vazifesini kabul eden Ali Kuşçu İstanbul'a hareket eder. Fâtih, Ali Kuşçu gelince onun müspet ilimlerde olan bilgisine ve aklî ilimlerde olduğu kadar naklî ilimlerdeki liyâkatine hayran olur. Ona çok ikrâmda bulunarak İstanbul'da kalmasını rica ve hattâ ısrar eder. Ali Kuşçu, doğu ve batının ünlü âlim ve sanatkârlarını yanında toplamayı arzu eden Fâtih'in bu ricasını kabul eder. Ancak Fâtih'in bu ricasını elçilik vazifesini tamamladıktan sonra yerine getirilebileceğini ifâde eder.

Ali Kuşçu elçilik vazifesini yerine getirdikten sonra her yerde hürmetle karşılanarak Tebriz'e döner. Uzun Hasan'dan izin isteyerek İstanbul'a döneceğini söyler. Kabulü üzerine de İstanbul'a hareket eder.

Kaynaklar Uluğ Bey'in ölümünden sonra Hacc'a gitmek bahanesiyle Mirzâlardan izin alan Ali Kuşçu'nun Tebriz'e geldikten sonra burada ne işle uğraştığı hakkında hiçbir bilgi- vermemektedirler. Bu astronomun yaklaşık yirmi iki sene Tebriz'de niçin kaldığı meçhuldür. Uzun Hasan 1300 yıllarında Gazan Han tarafından Tebriz'de inşa ettirilen rasadhâneyi tekrar canlandırmayı düşünmüş ve Ali Kuşçu'ya da bundan ötürü ihtiyâç duymuş olabilir. Eğer böyle düşünmüş ise bu düşüncesi gerçekleşmemiş ve elçilikle İstanbul'a gönderilen Ali Kuşçu, ilmî faaliyetin Tebriz'den daha üstün olduğu İstanbul'da kalmayı hükümdarın ısrar ve ricası üzerine kabul etmiştir. Ayrıca Ali Kuşçu'nun Fâtih ile Uzun Hasan arasındaki elçilikte ne gibi vazifeleri yerine getirdiğini, hangi hususlar üzerinde durduğunu kaynaklar açık olarak zikretmemektedirler. Eğer bir sulh anlaşması

18. Şakâyık-ı Numâniye, s. 182.

19. İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 225.

20. Süheyl Ünver, a.g.e., s. 16.

imzalandı ise bu pek fazla sürmemiş nitekim Fâtih, Uzun Hasan üzerine 878 (1473)'de sefere çıkmıştır. Ali Kuşçu elçilik vazifesini yerine getirdikten sonra pâdişaha olan vaadi üzerine ikiyüz kişiye ulaşan akrâbâ-i ta'allukâtı ile beraber İstanbul'a doğru yola çıktı²¹. Yolda Fâtih'e gücenip de memleketine dönmekte olan Alâaddin Tûsî'ye rastgelmiştir²².

Fâtih, Ali Kuşçu'nun yola çıktığını duyunca onu Akkoyunlu Osmanlı sınırında karşılamak için bazı adamlar gönderdi, ayrıca, her konak yeri için de bin akça harc-ı râh ayrılmasını ferman buyurmuştur²³. Aynı masrafın, Uzun Hasan yanına elçilik vazifesini yerine getirmek üzere dönüşünde de yapıldığı söylenmektedir.

Ali Kuşçu'nun Üsküdar'a geldiği haberi işitilince, Fâtih derhal bir kadırga donattırarak İstanbul ulemâsından bazılarını onu karşılamaya göndermiştir, kadırga içinde o zaman İstanbul kadısı bulunan Mevlânâ Hoca-zâde (Muslihiddin Mustafa bin Yûsuf)'de bulunmaktadır. Kadırgaya bindiklerinde medd ve cezir üzerine konuşurlar. Daha sonra söz Timur'un meclisinde Allâme-i Teftezânî ile Seyyid Şerîf Cürçânî'nin yapmış oldukları tartışmaya gelir. Ali Kuşçu bu münâkaşada Teftezânî tarafına meyî gösterdiğini söyler. Hoca-zâde de:

-Ben de sizin gibi düşünür idim lâkin, mezkûr bahsi çok dikkatle okudum ve hattâ bunun üzerine bir de hâşiye yazdım. Ben Seyyid Şerîf Cürçânî tarafını tuttum der ve adamlarına yazmış olduğu hâşiye kitabını getirmelerini söyler. Mezkûr bahsi bularak Ali Kuşçu'ya okuması için sunmuştur. İstanbul'a çıktıklarında Ali Kuşçu risaleyi okumuş, Hoca-zâde'yi haklı bulmuş ve onu takdirle karşılamıştır.

Ali Kuşçu ikinci ve son defa İstanbul'a gelişinde Fâtih'e hediye olarak, daha önceden Farsça kaleme almış olduğu eseri daha da genişletip bazı notlar ilâve ederek Arapça'ya çevirmiş ve Muhammediye adıyla sunmuştur. Bu eser Ayasofya Kütüphanesi'nde 3733 numarada kayıtlıdır. Eserin önsözündeki tarihten Ali Kuşçu'nun İstanbul'a geliş tarihi çıkarılmaktadır. Buna göre Ali Kuşçu eseri Fâtih'e 877 Ramazanı (1472) ortalarında sunmuştur. İstanbul'a geliş tarihi muhtemelen 1472 senesidir.

21. Salih Zeki, a.g.e., s. 196.

22. Alâaddin Tûsî, Mâverâünnehr ulemâsındandır. II. Murad zamanında Osmanlı ülkesine gelerek II. Murad tarafından Bursa'da Çelebi Mehmed Medresesi'ne müderris tayin edilmişti. Fâtih, İstanbul'u fethettikten sonra kendisini İstanbul'a çağırıp Zeyrek Medresesi'ne tayin etmiş ve birçok kere de dersine devam etmişti. Fâtih, Alâaddin Tûsî ile Hoca-zâde'ye Gazali'nin Tehâfüt nâmındaki eseri ile ulemânın fikri doğrultusundaki düşünceyi içeren bir kitap yazmalarını emretmişti. Alâaddin Tûsî Zahire, Hoca-zâde Tehâfüt nâmiyle diğer bir kitap yazarak pâdişaha takdim etmişlerdi. Fâtih, Hoca-zâde'nin kitabını tercih etmele beraber her ikisinde de onar bin dirhem gümüş vermişti. Alâaddin Tûsî bu yüzden gücenip İran yolu ile Mâverâünnehr'e giderken yolda Ali Kuşçu'ya rastlamış "Bilâd-ı Rûm'a azimete niyet etmiş olduğunuz işitildi. Eğer bu hâl doğru ise o diyarın fuzelâsından Hoca-zâde ile hoş geçinmeniz lâzım zîrâ bütün âlemin meçhulü olan şeyler onca malûmdur" diye nasihatle bulunmuştur. (Bkz. Salih Zeki, a.g.e., s. 196-197.)

23. Şakâyet-ı Numâniye, s. 182.

Fâtih birgün Ali Kuşçu ile konuşurken:

-Hocazâde'yi nasıl buldun? diye sorar. Ali Kuşçu verdiği cevâpta:

-Rûm ve Acem'de naziri yoktur, dedikte Fâtih:

-Arap'ta dahi naziri yoktur, diye övmüştür²⁴.

Ali Kuşçu, Hocazâde'nin nüfuzuna ve görmüş olduğu iltifata bakarak onunla tam bir anlaşma içinde bulunmuş ve hattâ çift taraflı evlilik dahi tesis etmiştir. Ali Kuşçu, kızını Hocazâde'nin oğluna vermiş, onun kızını da daha önceden Kadızâde'nin oğluna vermiş olduğu kızından doğan torunu Kutbeddin Muhammed'e almıştır. Bu son izdivaçtan Mahmud bin Muhammed²⁵ (Mirim Çelebi) doğmuştur.

Ali Kuşçu, Fâtih'in 878 (1473)'de Uzun Hasan üzerine açtığı meşhur ve zaferle sona eren sefere bazı âlimlerle beraber davet edilmiştir. Yolda ve boş kaldığı zamanlarda ilmî sohbetlerde Fâtih'in yanında bulunmuştur. Bu seferde Fâtih'e ithâf olunmak üzere hey'etten Arapça bir eser kaleme almış, bitimi tam Uzun Hasan'a zaferin kazanıldığı güne rastladığından Fethiye adını vermiştir²⁶. Ali Kuşçu'nun kendi el yazısı ile olan bu eseri Fâtih, Muhammediye adlı eserle birlikte ciltletip kendi kütüphanesine koymuştur.

Fâtih, Uzun Hasan seferinden dönüşte Ali Kuşçu'yu gündeliği ikiyüz akça ile Ayasofya Medresesi'ne müderris tayin etmiş ve Irak-ı Acem'den yanında getirdiği yakınlarının her birine de mansıplar vermiştir²⁷.

Ali Kuşçu'nun Ayasofya müderrisliğine tayininden önce Sahn-ı Semân müderrisliğinde bulunduğunu Mükrimin Halil Yınanç'ın notlarına dayanarak İ.H. Uzunçarşılı eserinde²⁸ zikretmektedir. Bu neticeye de Fâtih Sultan Mehmed tarafından elli akça yevmiye ile Sahn- Semân medre-

24. Şakâyık-ı Numâniye, s. 183.

25. Mirim Çelebi, Kadızâde-i Rûmî, Ali Kuşçu ve Hocazâde'nin torunları olup asil bir aileden gelmektedir, babası da Fâtih zamanında İstanbul kadılığında bulunmuştur. Hocazâde ile Sinan (Hoca) Paşa'dan okumuş zamanının sayılı âlimlerinden olmuştur. Önce Gelibolu Medresesi'nde daha sonra Edirne Ali Bey (Taşlık) ve Bursa Manastır Medresesi'nde müderrislik yapmıştır. II. Bâyezid, Mirim Çelebi'yi kendisine hoca seçmiş ve riyâzî ilimleri ondan okumuştur. Emekliliğinde Hacc'a gitmiş, dönüşte Edirne'de 1525'de vefat etmiştir. Fennî ilimlerde olduğu kadar şer'î ilimlerde de âlim biriydi. H. Bâyezid'in emriyle Uluğ Bey Zici'ni şerh etmiştir. Taşköprülüzâde'nin zikrettiğine göre kendisi Kitâbü'l-Fethiye'yi Mirim Çelebi'den okumuştur.

26. Şakâyık-ı Numâniye, s. 183.

27. Şakâyık-ı Numâniye, s. 183.

28. İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı, Ankara 1984, s. 79 (Mecmuâ-i Münşeat, Paris Milli Kütüp. Arapça yazmaları, Nr. 4434, M.H. Yınanç'ın notlarından.). Ayasofya Medresesi, Sahn-ı Semân derecesinde ve daha sonraları ise Sahn-ı Semân'dan üstün tutulup buranın müderrisi beşyüz akça yevmiyeli kadılıklara tayin edildiği gibi terfi eden Sahn müderrisleri Ayasofya müderrisi olurlardı. İ.H. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 10.

selerinden birisine tayin edilmiş olunan Efdâlzâde Hamidüddin Efendi'ye verilen bir berâta bakarak varmaktadır.

Efdâlzâde 23 Şevvâl 877 (23 Mart 1473)'de Sahn müderrislerinden Alâaddin Ali Kuşçu'nun Ayasofya müderrisliğine nakli üzerine Sahn müderrisi olmuş ve bir hafta, ongün sonra da evâil-i Zilka'de (1473 Nisan) tarihiyle kendisine bu berât verilmiştir.

Berâta "...alâü'l-millet-i ve'd-dîn Ali Kuşçu yerine müderris nasb edib sene şeb'a ve seb'ine ve semâne mie Şevvâlinin yirmi üçüncü gününde yevmî elli akça tayin eyledim ve buyurdum ki..." denilmektedir.

Ali Kuşçu'nun Ayasofya müderrisliğinden önce Sahn-ı Semân müderrisliğinde bulunduğunu Şakâyık tercümesi dâhil hiçbir eser kaydetmemektedir. Onun gündeliği ikiyüz akça ile Ayasofya Medresesi'ne müderris olarak tayin edildiği söylenmektedir. Şakâyık tercümesine göre Ali Kuşçu Ayasofya müderrisliğine Uzun Hasan seferinden sonra tayin edilmiş olduğundan, Sahn-ı Semân müderrisliğinde bu seferden önce bulunmuş olması gerekir.

Ali Kuşçu'nun Ayasofya Medresesi'nde astronomi ve matematiğe ait dersleri İstanbul ulemâsı arasında oldukça rağbet bulur. Fâtih, genç hocası Sinan (Hoca) Paşa'dan Ali Kuşçu'nun derslerine devamını ister. O bir sebeple derslerine kendi yerine devamı için talebesinden ve Fâtih'in sarayında husûsî kütüphanesi kâtibi olan ulemâdan Tokatlı Molla (San) Lütfi'yi yollar. Molla Lütfi hergün Ayasofya Medresesi'nde öğrendiklerini, o akşam hocası Sinan Paşa'ya tekrar eder. O da böylelikle Ali Kuşçu'dan Molla Lütfi vasıtasıyla ders okumuş olur. Sinan Paşa daha sonra ünlü astronom Mirim Çelebi'yi yetiştirmiştir. O, Fâtih'in emriyle Bursalı Kadızâde'nin Çağmini'ye yazdığı şerhe haşiyeler de katmıştır²⁹.

Sinan Paşa'nın Köprülü kütüphanesinde 721 numaralı mecmua içinde Arapça üç sayfalık bir riâlesi vardır. Bu risâlede söylendiğine göre Ali Kuşçu, birgün Fâtih'in huzurunda, bir dar açının bir kenarı genişleme yönüne doğru hareket ettirilirse, geniş açı olur ve gene harekete devam edilirse dik açı olmaksızın gene dar açı meydana gelir" diye bir problem ortaya atmıştır. Pâdişâh bu problemin çözümünü ve açıklamasını Ali Kuşçu'dan sormadan yazmalarını kendi ulemâsına irâde etmiş ve bunun üzerine Sinan Paşa, bu küçük risâleyi yazmıştır. Paşa bilmece şeklinde olan bu meseleyi çözmeye uğraşmışsa da asıl dikkate değer taraf pâdişâhın kendi yerli ulemâsı ile Ali Kuşçu arasında adetâ bir yarışma yapmak hevesine düşmüş olmasıdır³⁰.

29. Hızır Bey Çelebi Hayatı ve Eserleri, Kadıköyü Halkevi Yay. nu. 1, 1945, s. 40.

30. A.A. Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul 1943, s. 43.

Hakikî âlimlerimiz arasında büyük bir hüsn-ü kabul gördüğüne şüphe kalmayan Ali Kuşçu'ya her asırda ve her zamanda bulunan o derecede iyi yetişmemiş bazı zâif bilgili âlimler arasında haset edenler olmuştur ki, memleketine yazdığı bir mektuptan İstanbul'da bu kabîl âlimlerin hasedini ve hatta tarizlerini mucip olduğundan şikâyet etmiştir³¹.

Riyâziye ve hey'et Fâtih zamanının ulemâsı arasında Ulûm-ı cüz'iyeye diye sayılırdı ve medreselerde de öylece kabul edilmişti. Böyle adlandırılmasına rağmen bu ilimlerle uğraşılmaktan de geri kalınmamıştır. Fâtih zamanının ulemâsı şer'î ilimler olan fıkıh ve kelâm yanında tabîi ve fizikî ilimlere de alâka göstermişlerdir. Hocazâde'nin Üsküdar'dan İstanbul'a geçerken kadırgada Ali Kuşçu ile medd ve cezir üzerine konuşması ve yine Hocazâde'nin, Timur'un huzurunda Allâme-i Teftezâni ve Seyyid Şerif Cürçânî'nin yapmış oldukları tartışma üzerine yazmış olduğu risalesi, Fâtih'in, hocası Sinan Paşa'dan Ali Kuşçu'nun derslerine devam etmesini istemesi, yine Sinan Paşa'nın Fâtih'in emriyle Kadızâde-i Rûmî'nin Çagmi'ni'ye yazdığı şerhe hâşiyeler yazması, müspet ilimlere olan alâkayı açık bir şekilde göstermektedir. Fâtih'in, Ali Kuşçu'yu İstanbul'a çağırması, onun şer'î ilimler yanında müspet ilimleri de canlandırmaya çalıştığını ifade etmektedir, nikitim A.A. Adıvar eserinde³² "Matematik ve astronomi bakımından Osmanlı Türklerinin oldukça parlak çağı, Fâtih zamanında Türkistan'dan İstanbul'a gelen Alaeddin Ali bin Muhammed Kuşçu ile başlar" demektedir. A. Süheyl Ünver de³³ "Ali Kuşçu ile beraber bize hey'et, riyâziye ve hendese girmiş. İstanbul'da aklî ilimler konuşulan bir ilim muhitinin Fâtih'le beraber kutbu olmuştur" demektedir.

Şüphesiz Ali Kuşçu İstanbul'a gelmeden önce de Osmanlı Devleti'nde aklî ilimler üzerinde çalışmalar vardı. Ancak yaygın ve kâfi derecede olduğu pek söylenemez. Buna misâl olarak da Kadızâde-i Rûmî'nin bilgisini genişletmek için Bursa'dan ayrılması, önce Horasan sonra da Semerkand'a gitmesi gösterilebilir. A. Adıvar'ın da dediği gibi: "O zamanki Doğu dünyasında kendisine bir isim yapan bu bilgin tahsîlini Horasan ve Türkistan'da tamamladıktan sonra, asıl memleketine dönmüş olsaydı Osmanlı ülkesinde müspet ilimlerin daha canlı bir gidiş almış olacağı tahmin edilebilirdi. Ama Kadızâde'nin Türkistan'da yetiştirdiği iki öğrencisi sonradan Türkiye'ye gelerek matematik ve astronomi ilmini yaymışlardır. Bunlardan birisi Fethullah Şirvanî, öteki Ali Kuşçu'dur."³⁴

Ali Kuşçu'nun İstanbul'a gelmesi, Türkistan'da sönmeğe yüz tutan müspet ilimlerdeki Türk-İslâm meselesinin Osmanlı ülkesinde yeniden canlanması demektir. Ancak ondan ölümüne kadar İstanbul'da geçen kısa ömrü zarfında gereği kadar istifâde edilememiştir.

31. A.A.Adıvar, İA, "Ali Kuşçu" maddesi.

32. A.A. Adıvar, a.g.e., s. 40.

33. A. Süheyl Ünver, İlim ve Sanat Bakımından Fatih Devri Notları, İstanbul, 1947, s. 114.

34. A.A. Adıvar, a.g.e., s. 16.

Ali Kuşçu, yalnız Ayasofya Medresesi'nde ders vermekle kalmamış bazı faaliyetlerde de bulunmuştur. Fâtih zamanında Semâniye medreselerinin programını Ayvansaraylı Hüseyin Efendi'nin³⁵ zikrettiği üzere tanzime memur edilmiş, bu konuda kendisine Molla Hüsrev yardımcı olmuştur. Tanzim edilen medrese nizâmnâmelerinin bir kısmı Şerefeddin Yaltkaya tarafından yayınlanmıştır³⁶. Maalesef bunun tamâmı elde değildir. Ali Kuşçu tarafından tanzim edilen bu programın 19. asra kadar devam edegeldiği Ayvansaraylı tarafından söylenmektedir. Şemedanizâde de "kânunların, kıyafet ve libâsların ekseri bu Ali Kuşçu ile Mahmud Paşa Fâzıl'ın tarifiyedir"³⁷ demektedir.

Ali Kuşçu daha önceden Batlamyos tarafından tayin edilmiş olan İstanbul'un tûl ve arz derecesini yeniden hesaplamıştır. Ancak merkez nokta olarak nereyi seçmiş olduğu bilinmemekle beraber Ayasofya Medresesi'nde ders verdiğinden Ayasofya kubbesi alemini esas tuttuğu zannedilmektedir. Daha önceden de hesaplandığı gibi arzını 41 olarak doğru bulduğundan yeniden tayin etmemiş lâkin o zamana kadar 60 olarak hesaplanan tûl derecesini 59 olarak tespit etmiştir. İstanbul'un tûl ve arz derecesinin yeniden tespitinin, Fâtih'in emriyle mi yoksa hesaplarda gördüğü yanlışlık neticesinde kendi keyfiyle mi olduğu katî olarak bilinmemektedir.

Ali Kuşçu'nun İstanbul'da Fâtih'de Sıbyan mektebi tarafında bir de basîte (güneş saati) yaptığı söylenmektedir³⁸.

Ali Kuşçu'nun astronomi ve matematik üzerine yazmış olduğu eserleri medreselerde ders kitabı olarak da okutulmuştur. Bu hususta Kâtip Çelebi eserinde "Meşhur âlim Ali Kuşçu tarafından Fâtih Sultân Mehmed adına te'lif edilen hesaptan Muhammediye ve hey'etten Fethiye ile yine hey'etten Mahmud bin Ömer Çağmini'nin el-Mûlahhas adlı eseriyle bunun Kadızâde-i Rûmî tarafından yazılmış şehri 15. ve 16. asırlarda medreselerimizde tadrîs edilmiştir"³⁹ demektedir.

Yalnız astronomi ve matematik üzerine eser yazmakla kalmayan Ali Kuşçu, kelâm ve felsefe alanında da eserler vermiştir. Kâtip Çelebi eserinde⁴⁰, felsefeye âit eserinin 16. asır sonlarına kadar medreselerde diğer

35. Hüseyin Ayvansarayı, Hadîkatü'l-Cevâmi, İstanbul 1281, s. 248.

36. Şerefeddin Yaltkaya, Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler. Tanzimat I. 1940, s. 463-467.

37. Şemedanizâde Fındıklık Süleyman Efendi, Meri'üt Tevârih, İst. 1338, s.463.

38. Süheyl Ünver, Ali Kuşçu Hayatı ve Eserleri, s. 61. S. Ünver bu bilgileri Ebû Behram Dîmişî'nin tercüme ettiği Atlası Minor'e dayanarak söylemektedir. S. Ünver bunun üzerine araştırmalara girişmiş, Fâtih Câmii'nin sağ taraf minaresi peteği altında hind rakamıyla süslenmiş bir basîte bulmuştur. Fakat bunun Ali Kuşçu'ya âit olup olmadığı hususunda tereddüde kalmıştır.

39. Kâtip Çelebi, Keşfü'z-Zünûn, Yay. M.Ş. Yaltkaya-Kilisli Rifat Bilge, C. II, 1943, s. 1819-20.

40. Kâtip Çelebi, a.g.e, C. I, 1941, s. 680.

bazı âlimlerin eserleriyle beraber okutulduğunu, sonra bazı Şeyhülislâmların dinî akidelere muhalif olduğundan bahis ile felsefe tedrisâtını men ettirdiklerini ve bunun yerine zâten medreselerde okutulan Hidâye ve Ekmel'i koydurarak, bunun Osmanlı medreselerinin fikrî inkırâzına sebep olduğunu yazmaktadır.

Ali Kuşçu bütün bu çalışmaları yanında şiirle de uğraşmıştır. Kendisinin Farsça yazdığı bir beyiti elimize geçmiştir. Bu beyitte zamanının şâirleri gibi kendi sahasında bir incelik göstererek bir teşbih yapmıştır.

Beyit:

Terazi elinde olan bakkalın sûretine hayran oldum
Ey müşteri beri gel de Kameri mîzan burcunda gör⁴¹.

Ali Kuşçu'nun iki yıl gibi kısa bir süre kaldığı İstanbul'da gerçekleştirmiş olduğu belli başlı faaliyetleri bu kadardır.

Vefâtı:

Ali Kuşçu'nun vefât gün ve ayı, torunu Mirim Çelebi'nin Farsça kalem aldığı bir kıtasından tespit olunmaktadır: "İlim yol göstericisi Mevlâna Ali Kuşçu Cennet ravzası tarafına gittiği zaman hicrî 879 senesi idi. Şaban'ın ilk haftasının yedinci Cumartesi günü gitti". Hastalığının olup olmadığı ve vefat sebebi hiçbir eserde kaydedilmemiştir. Buna göre 7 Şaban 879 Cumartesi günü vefât etmiştir⁴². 878 yılında Fâtih'in, Uzun Hasan'a karşı açtığı sefere bazı âlimler ile birlikte iştirâk ettiğine göre onun herhangi bir kalıcı hastalıktan gittiği düşünülemez. Zîrâ böyle bir şey bahis konusu olsaydı aylarca süren bu sefere katlanamazdı. Ölümü, ânî bir hastalıktan olsa gerektir.

Ayvansaraylı Hüseyin Efendi eserinde⁴³: "Eyüb Sultan Türbesi hareminde gömülüdür. 1230-1235 senelerine gelinceye dek bâkî idi, sonra kayboldu" dediğine göre 1815-1819 senelerine gelinceye kadar kabri muhafaza olunmuş fakat daha sonra yerine bir başkası defnolmuştur. Buna göre kabri 173-177 senedir kayıp bulunmaktadır.

Ali Kuşçu İstanbul'a ikinci ve son defa yerleşmek üzere 877 (1472)'de geldiğine göre, bu şehirde iki sene yaşamıştır. Vefâtı büyük bir teessür uyandırdığı için ona tarihler düşürülmüştür.

41. Bu Farsça beyit Süheyl Ünver tarafından Köprülü Kütüphanesi Fâzıl Ahmed Paşa kısmında nu. 357'de kayıtlı bir mecmuanın sonunda bulunmuştur.

42. 17 Aralık 1474 Cumartesi gününe tesadüf etmektedir. Reşat Faik, Eslaf adlı eserinde 8 Şaban diye kaydetmektedir.

43. Hüseyin Ayvansarayi, a.g.e., C. I. s. 248.

Tarih:

Rahmet olsun ki fazıl Kuşçu
Şehbâzı belâgat eylemiş ol
Mürg-ü ruhu ki eyledi pervâz
Mürg-ü zarı Cinâne Hak vere yol.

Ölümünden sonra Edirne'de onun nâmına bir mahalle, mescid ve medrese kurulduğu T. Gökbilgin'in eserinde⁴⁴ "Meşhur âlim ve riyâziyeci Ali Kuşçu nâmına da Edirne'de bir mahalle kurulmuştur. Bu mahallenin Alaeddin Ali bin Mehmed Kuşçu vakfından mescidi münderis olduğu gibi Bâdi Ahmed terâcüm kitaplarında musarrâh bulunup da mahalleri malûm olmayan medreseler arasında, Ali Kuşçu Medresesi'ni de saymaktadır" diye zikredilmektedir.

Ali Kuşçu'nun Osmanlı Devleti'nde iki sene gibi kısa bir süre kaldığı gözönünde tutulursa, ömrünün ne kadarlık bir kısmını Edirne'de geçirdiği kestirelemez. Belki de o Edirne'de kulanmamış fakat onun nâmına orada bu mescid ve medrese burulmuştur. Torunu Mirim Çelebi'nin emekliliğinden sonra Edirne'ye yerleşmiş olduğu düşünülürse, onun tarafından bu imâretlerin yaptırılmış olabileceği söylenebilir.

Eserleri:

Burada Ali Kuşçu'nun eserlerinin isimlerini ve hangi mevzuya âit olduklarını zikredeceğiz. Bugün hangi kütüphanelerimizde mevcut olduklarından bahsetmeyeceğiz. Çünkü bunları sıralamaya kalkacak olursak epeyce bir yekûn tutacaktır. Zâten bu hususta bir çalışma Müjgan Cunbur tarafından yapılmıştır⁴⁵.

Ali Kuşçu yalnız astronomi ve matematik alanında eser yazmakla kalmamış, muasırlarını gölgede bırakacak şekilde kelâm, felsefe ve hattâ Arap grameri ile alâkalı eserler de kaleme almıştır. Bu eserlerin isimleri ve mevzuları aşağıdaki şekildedir.

Astronomi ve matematiğe âit olanlar:

-Şerh-i Zic-i Uluğ Bey: Uluğ Bey için düzenlenen zîcin tamamlanmasına yardım etmiş ve kendi çalışmaları neticesinde biten bu esere bir de şerh yazmıştır.

-Hallü'l-Eşkâli'l-Kamer: Hocası Uluğ Bey ve Kadızâde-i Rûmî'den aldığı dersleri kâfi görmeyerek gizlice gittiği Kirman'da tahsilini tamam-

44. M. Tayyib Gökbilgin, XV. XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı Vakıflar, Mülkler, Mukataaalar, İstanbul 1952, s. 33.

45. Müjgan Cunbur, Ali Kuşçu Bibliyografyası, Ankara 1974, Başbakanlık Basimevi. "Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Gen. Müd. Yay.".

ladıkdan sonra tekrar Semerkanda dönmüş ve kusurunu affettirmek için Ay'ın şekillerini anlatan bu eserini Uluğ Bey'e takdîm etmiştir.

-Risâle-i fi'l-Hey'e (ve'l-Hendese): küresel astronomi ile alâkalı Farsça kaleme alınmış bir eserdir. Eserde dünya yuvarlak olarak çizilmiş ve Türk memleketlerinin de yerleri gösterilmiştir.

-Risâlet fi İlmi'l-Hisâb: Semerkand'da yazılmış Farsça bir matematik kitabıdır. Muhammediye adlı eserin özeti mahiyetindedir.

-Mahbûbü'l-Hemâil fi Keşfi'l-Mesâil: Ali Kuşçu'nun fen ilmine âit 20 kadar makalesinin yer aldığı bir ciltlik eserdir. Ayrıca Ümmü'l-Kitâb diye de zikredilmektedir.

-Evâil-i Telvih: Şakayık tercümesinde zikredildiğine göre Ali Kuşçu'nun, Allâme-i Teftezânî'nin Keşşaf adlı esere yazdığı şerhin evâline hâşiyedir.

-Meserretü'l-Kulûb fi Defi'l-Kurûb: Şakayık tercümesine göre hey'ete âit bir eserdir.

-Mirkatü's-Semâ: Ali Kuşçu'ya atfolunmaktadır. Hey'et'e âit bir eserdir.

-Muhammediye: Daha önceden Farsça kaleme aldığı hesaba âit eserini İstanbul'a gelişinde Arapça'ya tercüme ederek Fâtih'e takdim etmiştir. Eser sâdece aslından tercüme değil, Ali Kuşçu'nun aslında bulunmayan bazı görüşlerini de ihtiva etmektedir. Ali Kuşçu'nun kendi el yazısıyla olan bu eseri Fâtih, husûsî kütüphanesine koymuştur.

-Fethiye: Ali Kuşçu, Fâtih'in Uzun Hazan üzerine yaptığı sefere bazı âlimlerle birlikte davet olunmuş ve bu sefer esnasında hey'ete dâir bir eser kaleme almıştır. Eserin bitimi zaferin kazanıldığı güne tesadüf ettiğinden Fethiye diye adlandırmıştır. Arapça kaleme alınmış bu eseri Fâtih, daha önceden kendisine takdîm edilen Muhammediye adlı eserle birlikte ciltletip husûsî kütüphanesine koymuştur. Eserin sonunda gökcisimlerinin dünyâımıza olan uzaklıklarına dâir bir bölüm vardır.

-Şerhüt-Tuhfeti's-Şâhiye fi'l-Hey'e: Hey'ete âit bir eser olup Kutbeddin Mahmûd bin Mes'ûd bin Muslih eş-Şirâzî (öl-1311)'nin Şirâz'da Emir Şah Muhammed bin es-Sadr es-Sâid Tâceddin Mu'izz adına yazdığı dört bâblık astronomi kitabının şerhidir. Ali Kuşçu'ya atfolunur. Eser tam değildir, başta ve sonda II. Bâyezid'in mührü vardır.

Kelâm ve Felsefe'ye âit olanlar:

-Şerh-i Tecrîd: Hocası Uluğ Bey ve Kadızâde-i Rûmî'den habersizce gittiği Kirman'da âlimlerden aldığı dersler neticesinde bir tez mâhiyetinde

olan bu eserini kaleme almıştır. Eser, Nâsırüddin-i Tûsî'nin Tecridü'l-Kelâm'ına yazılmış şerhtir. Talebe arasında Yeni Şerh (Şerh-i Cedîd) ve Ali Kuşçu da Şârih-i Cedîd diye Şöhret bulmuştur. Ali Kuşçu hey'et ve ri-yâziye sahasında olduğu kadar 15. asırda revaçta olan felsefe ve kelâm sahasında da zamanındaki âlimleri gölgede bırakacak derecede çalışmıştır. Kaleme almış olduğu bu esere Celâleddin Devvânî bir haşiye yazmış ve bu Mîr Sadrüddin-i Şirâzî'nin itirazlarına uğramıştır. Şerhin kazandığı ehemmiyet şarkta Ali Kuşçu'nun Şârih-i Cedîd diye zikredilmesiyle sabittir. Müellif bu eserini Kirman'da Ebû Sâid Hân'a ithaf etmiştir.

-Cevâhirü'l-Tefsir Li'l-Zehravîn: İsmail Paşa'nın eserinde⁴⁶ zikrettiğine göre Ali Kuşçu'nun Süre-i Bakara ve Âl-i İmran'a âit yazdığı şerhtir.

-Risâle-i Vaz'iyе (Şerh-i Adudiye): Kadı Adudeddin Abdurrahman el-Ahmed el-İcî (öl, 1355)'nin Arap grameri ile alâkalı vaz ve isti'are konularını işleyen eserine Ali Kuşçu tarafından yazılmış şerhtir. Mugisüddin Abdülkerim Han'a ithaf olunmuştur.

-Risâletü'l-Müfrediyye: Basit ve mürekkep kavramlar hakkında Arap gramerine âit bir risaledir. Kütüphanelerimizde muhtelif isimler altında yer almıştır.

-Unkudü'z-Zevâhir fi Nazmi'l-Cevâhir: Arap gramerine âit kelimele-rin yapısı, fiil çekimleriyle alâkalı Fâtih'e ithaf edilmiş bir giriş üç bölümden ibaret Arapça bir eserdir.

-Kâfiye: İbnü'l-Hâcib (öl. H. 646)'in meşhur nahiv kitabına yazılmış Farsça bir şerhtir.

-Şâfiye: İbnü'l-Hâcib'in Şâfiye adlı nahiv kitabına yazılmış Farsça bir şerhtir.

Ali Kuşçu, daha önce de zikrettiğimiz ve iki bölümde incelediğimiz eserleri hâricinde biri seyahatnâme diğeri tarih çalışması diyebileceğimiz iki eser vücûda getirmiştir. Bunlar:

-Kânûnnâme-i Çin ve Hata: Ali Kuşçu, Uluğ.Bey tarafından sık sık Çin'e gönderilen elçilik heyetlerinden birine iştirak etmiş, yolculuğu esnasında gördüğü yerleri eserine kaydetmiştir. Bu yüzden eserini bir çeşit seyahatnâme kitabı olarak ele alabiliriz.

-Târih-i Ayasofya: Şakayık tercümesinde zikredildiğine göre "Ayasofya nâm makamın ahvâline âit bir eserdir." Kâtip Çelebi de Tarih-i Ayasofya diye bahseder.

46. Bağdatlı İsmâil Paşa, Hediyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin, Haz. Kilisli Rifat Bilge-İbnülemin Mahmud Kemâl İnal, MEB Basımevi, İstanbul 1951, S.I, s. 736.